

HAZIRLAYAN
SAMET KILIÇ
TARİH ÖĞRETMENİ
OLTU NENEHATUN MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ

ERZURUM-2016

ŞEYH SAİT İSYANI

İrk ve dil bakımından Türklerden ayrılan, derebeyliğe bağlı, başına buyruk, sofı ve hırçın bir azınlık olan Kürtler, Osmanlı hükümetlerinin başına zaman zaman dert açarlardı. Savaştan sonra Barış konferansında müttefiklerin bağımsız bir Kürdistan kurmak istemeleri, Kürtlerin özgürlük heveslerini kamçılımişti. Şimdi de İngilizlerin Musul'da ve Irak sınırının ötesinde bulunmasından, merkezi Türk hükümetine karşı ustaca yararlanıyorlardı.¹

Şeyh Sait ayaklanmasını irdelerken dönemin sosyolojik koşullarının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Sina Akşin'e göre Türk toplumu 1908 burjuva demokratik devrimine karşın 1920'lerde hala Ortaçağ toplumu görünümündeydi. Türkler arasındaki feodal düzen Şeyhler ve ağaların önderliğiyle yürütülüyordu. Şeyhler dinsel önder, ağalar ise toprak sahibi feodal güçlerdi. Bu yapının doğal önderi olan padişah, Halife sıfatıyla Şeyhlerin lideri, padişah olarak da ağaların önderiydi. Halk ise yurttaş değil kuldu. Kul efendisine kayıtsız şartsız bağlı olmak durumundaydı. Yani padişahın buyruğu onlar için mutlak itaat edilmesi gereken bir buyruk olduğundan savaşmama emrini alan kullar savaşmayacak, düşmana karşı koymayacaktı. İsyancıları olanaklı hale getiren toplumbilimsel ideolojik altyapı bu şekildeydi.²

Piran'da başlayan ve doğu illerine yayımla bu isyanın elebaşı Şeyh Sait adında bir aşiret reisiydi. O bölgedeki Nakşibendi dervişlerinin de başı olan Şeyh Sait, okuma yazma bilmeyen, ilginç görüşlü bir toprak ağasıydı. Sürülerindeki koyunları, aşiretindeki adamların topraklarında otarır, büyütür; dini itibar ve otoritesine sığınarak onların sırtından geçinirdi. Kendi soyunu ötekiyle birleştiren bir takım evlenmeler yoluyla etkisini komşu dağlarda yaşayan sürü sahibi zengin ailelerde yaymıştı.³

İsyanın Nedenleri

Hilafetin kaldırılması iki toplumu bir arada tutan dini simgeyi yok etmişti. Bunun yanında milliyetçi cumhuriyetin yeni bir ulusal bilinç yaratma çabası doğrultusunda Kürt kimliğine karşı baskıcı bir politika izlemeye başlaması; Kürtçe'nin aleni kullanılmasının yasaklanması, nüfuzlu toprak sahiplerinin ve aşiret liderlerinin zorla ülkenin batısına yerleştirilmesi gibi uygulamalar Kürtler'in tepkisine yol açtı. Bu duruma ilk başkaldırı olarak

¹ Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 2007, s.465

² Nurgün KOÇ, Şeyh Sait Ayaklanması, Turkish Studies, 2013, s.154

³ Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 2007, s.465

sayılabilecek isyan hareketi 1924'te Beytüşşebap'taki başarısız isyandı. Musul konusunda Türk ileri harekâtının hesapları arasında Şeyh Sait isyanı çıktı. İsyana giden süreçte özellikle *Kürt Azadi Cemiyeti* etkili olmuştur. Şeyh Sait Mayıs 1923'te Erzurum'da kurulan bu gizli örgütün üyeleri arasındadır. Üyeler çoğunlukla Osmanlı ordusu ile eski Hamidiye Alayları'nın zabitanlarıydı. Cemiyet 1924'te Erzurum'da yaptığı yer altı kongresinde en geç Mayıs 1925'e kadar ulusal çapta bir ayaklanma çıkartılması ve bu amaçla dışarıdan destek alınması kararını ele alır. Ayaklanma günü olarak 21 Mart 1925 günü belirlenir. İstanbul'da Seyyid Abdülkadir ile iletişime geçilir. Abdülkadir ayaklanmayı desteklemeye söz verir. Fakat Nasturi isyanı arasında Azadi taraftarı subayların dağlara çıkması, örgüt içi ihanetler ve hükümetin istihbarat yetkilisinin kendisine İngiliz süsü vererek cemiyetin İstanbul kolunu deşifre etmesiyle girişim başarısızlıkla sonuçlanır. Fakat 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait Piran'da kendisine katılan bazı aşiretlerle birlikte ayaklanmayı başlatacaktır.⁴

Bu nedenlerin yanında dış tahriklerinde isyanın başlamasında önemli derecede rolü vardır. 19. yüz yılda dünyayı saran petrol arama girişimleri sırasında önemli petrol bölgeleri arasında Musul ve Kerkük de yer alıyordu. Musul ve Kerkük'te bulunan zengin petrol yatakları için İngiliz, Alman ve Fransızlar arasında buralarda petrol çıkarmak için şiddetli bir rekabet başlamıştı.

Palulu olan Şeyh Sait Nakşibendi tarikatının ileri gelenlerindendi. Pek çok aşiret üzerinde etkinliği vardı. "Din elden gidiyor." propagandası saltanat ve hilafetin kaldırılmasını hazmedemeyen grubun hızla bu isyana katılmasını sağladı. Bu propaganda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla iyice arttı. Partinin doğudaki şubelerine rağbet artmaya başladı. Bütün bu olanlardan sonra Şeyh Sait'in başlattığı isyan birden bire genişledi. Şeyh Sait gittiği her yerde kurtarıcı gibi karşılanmaya başladı.⁵ Şeyh Sait bu arada, "Emir'ül Mücahidin Muhammed Said El-Naksibendi" imzasıyla halka yönelik çeşitli beyannameler yayınladı. Ayrıca, direnişe destek vermeleri için Alevi Zaza aşiret reisleri, Kürt bey, ağa ve aşiret reisleri ile Ergani'deki Türk bey ve ağalarına da aynı imza ile mektuplar gönderdi ve onları Kemalist yönetime karşı ortak mücadeleye davet ederek yardım istedi.⁶

İsyanın Ankara'daki Yansımaları ve Alman Tedbirler

Daha isyan başlamadan Doğu illerinde bir isyan olacağı haberi meclise gelmişti. Fakat 21 Kasım 1924'te İsmet Paşa'nın yerine yeni hükümeti kuran Ali Fethi Bey, değerli bir devlet

⁴ N. KOÇ, Şeyh Sait Ayakla..., s.154

⁵ Komisyon, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara, 2008, s.241

⁶ Cihat KAR, 80. Yılında Şeyh Sait Ayaklanması ve Gerçekler

adamı olduğu kadar ılımlı ve hoşgörölü bir kimse idi. Bu nedenle ayaklanma haberini aldığı zaman gerektiği gibi değerlendirememiş ve olayın yerel güçlerle başarılabilieceğine inanmıştı.⁷

Başbakanın 25 Şubat'ta Meclis'te yaptığı kapsamlı konuşmasından, alınmakta olan önlemlerin sadece askeri önlemler olmadığı daha geniş kapsamlı ve temelini hukuki düzenlemeden alan önlemlerle sorunun kalıcı biçimde çözümü yoluna gidilmesinin hedeflendiği anlatılır. Fethi Bey, isyan bölgesi (Genç Vilayeti) ve çevresini kapsamak üzere Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na dayanarak Hükümet'in Örfi İdare ilan ettiğini belirtir. Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan yeni düzenleme ile de dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçilmeye çalışılır.⁸ Başından beri Fethi Bey'in idaresinden memnun olmayan iktidar milletvekilleri, isyana ve İstanbul basınına karşı daha sert ve olağanüstü tedbirler alınmasını istediler ve Fethi Bey'i becerisizlikle suçlamaya başladılar. Fethi Bey Mecliste isyanla ilgili bilgiler verdi ve gerekli tedbirlerin alındığını söyledi. Olağanüstü tedbirlere lüzum olmadığını, halkın ve güvenlik görevlilerinin isyancıları tepelemekte olduğunu belirtti. Gazi'ye de konuyu açtı ve yapılan yemekli toplantıda kendisine yönelik sert tenkitlere karşı demokrasi dışı bir yöntemle başvurmayacağını ifade etti. Tedbirlerin yetersiz kaldığının savunulması üzerine 25 Şubat'ta Mecliste, isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesine dair hükümet tezkeresi görüşüldü.⁹

Parti grubunda İsmet Paşa ile Recep Bey, isyanın bastırılması konusunda hükümetin tutumunu ağır şekilde eleştirdiler ve ülke çapında daha köklü tedbirlere başvurulması gerektiğini dile getirdiler. İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması, basına sansür konulması ve isyana karşı daha sert tedbirler alınması için bir yasa tasarısı hazırladılar. Fethi Bey kabine üyelerinin çoğunun desteğiyle bunlara karşı geldi. Bu önlemlerin yalnız karışıklığı çıkararlara karşı uygulanmasında ısrar etti. Aşırı uçlardakiler, ılımlıların bağnazlığını yüzlerine vurunca Fethi Bey Müslümanlığın anayasaya göre devletin dini olduğunu söyledi. "İçinizde dini inançlara saygı beslemeyen bir kişi var mı?" dedi.¹⁰

Fethi Bey'e yönelik eleştiriler sadece dışarıdan gelmemekteydi. Hükümetinin içinden gelen eleştirilerle de karışılmaktaydı. Hükümetin içinde birlik olmadığı anlaşılmaktaydı. Nitekim o devrin genç ve ateşli bir politikacısı olan eski kurmay Recep Bey'in(Peker), Fethi Bey ile çatışması ve Dâhiliye Vekilliği'nden istifa etmesi Hükümet'in içindeki harareti arttırdı. O sıralarda İstanbul'da bulunan ve hasta olan İsmet Paşa ise ayaklanma nedeniyle

⁷ Komisyon, Atatürk İlkeleri..., s.241

⁸ N. KOÇ, Şeyh Sait Ayakla..., s.158

⁹ Selim GÜRLEVİK, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara,2009, s.80

¹⁰ Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 2007, s.467

fırka grubunda tartışmalar yaşanacağını anlayınca Ankara'ya geldi. Tartışmalar iki görüş etrafında şekilleniyordu. Birinci görüşe göre Fethi Bey olayı pek önemsemiyordu. İdari önlemler ve yerel çaplı müdahalelerle isyanın önleneceğini düşünüyordu. İsmet Paşa ve arkadaşları ise zıt görüşe sahiptiler. İsyana kısa sürede yayıldı ve olaylar İsmet Paşa cenahının görüşlerini doğrulayan biçimde genişledi. Fethi Bey, 3 Mart 1925'te istifasını verdi.¹¹ Yerine kurulan İsmet Paşa Hükümeti de bu tarihte TBMM'de güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Yeni hükümet isyanın biran önce bastırılması için 4 Mart'ta Takrir-i Sükun yasa tasarısını TBMM'ye sevk etmiş ve biri Ankara'da biri isyan bölgesinde görev yapacak olan iki İstiklal Mahkemesi kurulması önerisini Meclis Başkanlığı'na sunmuş, meclis aynı gün söz konusu yasa tasarısını ve Hükümetin önerisini kabul etmiştir.¹²

İsmet Paşa güven oyu aldıktan sonra Takrir-i Sükun Kanununu Meclise sundu; Kanun üç maddelikti. Birinci madde de denilen şu idi:

“İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamı ile huzur ve sükuneti ve emniyet ve asayişini ihlale sebep olan bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve tesebburat ve neşriyatı hükümet, Reisi cumhurun tasdiki ile resen ve idareten mene mezundur. İş bu böyle davrananları hükümet İstiklal Mahkemesini tevdit edebilir.”¹³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle bu yasaya şiddetle karşı koydular. Bütün özgürlükleri elden alıyor, insan haklarını çiğniyordu. Ancak İsmet Paşa'yı yumuşatamadılar. “Dünya yüzünde her muhalefet üyesinin ağzına geleni Meclis kürsüsünde söylediği pek azdır.” diyordu. İtiraz seslerini duymazlıktan gelerek, güven ve düzenin her şeyden üstün tutulması gerekçesiyle yasayı savundu. Milli inkılaplar ancak böyle bir temel üzerine gerçekleşebilirdi. Getirdiği iki öneride büyük bir çoğunlukla onaylandı. İstikala Mahkemeleri'nin yargıç ve savcılarını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını pek sevmeyen Meclis üyeleri arasından seçildi. Atatürk Cumhurbaşkanı olarak yayınladığı bildiriye bu olağanüstü önlemlerin, “bütün devlet memurlarına herhangi bir olayı, ortaya çıktıktan sonra bastırarak yerde, daha çıkmadan önleme görevi yüklediğini” açıkladı.¹⁴

Bu arada Şeyh Sait ve adamları, dağlık doğu bölgelerinde ellerinde yeşil sancak, göğüslerinin üzerinde Kuran-ı Kerim; bankaları, evleri, dükkanları basıp soyarak “Hak yolunda” ilerliyorlardı. Türklerden tanrı adına teslim olmalarını istiyorlardı. Vaizler onlara cennette ödüller vaat ediyorlardı. Yerden ve havadan; halifenin kendilerinden fedakarlık istediğini, Halifelik olmadan Müslümanlığın da olamayacağını bildiren bildiriler dağıtıyordu.

¹¹ N. KOÇ, Şeyh Sait Ayakla..., s.159

¹² Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, 2012, s.54

¹³ Metin TOKER, Şeyh Sait İsyanı, Ankara,1994,s.

¹⁴ KINROSS, Atatürk,s.469

Şeriat geri getirilmeli; Şeriat geri getirilmeli; okullarda dinsizlik öğreten kadınları yarı çıplak gezdiren hükümetin başı ezilmeliydi.¹⁵Öte yandan Piran'da başlayan ayaklanma, Genç, Elazığ, Hani yönünde yaygınlaşmış, asiler buraları ele geçirip yağmaladıktan sonra 7 Mart 1925'te Diyarbakır önlerine gelmişlerdir. Şeyh Sait ve adamları Diyarbakır'a saldırmışlar, fakat Kolordu Kumandan Vekili Mürsel Paşa tarafından askeri hareket sonucunda 7/8 Mart gecesi buradan atılmışlar, bölgede uygulanan sıkıyönetim Hükümetin teklifi üzerine TBMM'nin kararıyla bir ay daha uzatılmıştır.¹⁶ Bu arada Doğu'da bulunan 3. Ordu da isyanı bastırma hareketine girişti. Atatürk, 8 Mart'ta yayınladığı bir bildiri ile milleti göreve ve Cumhuriyet'i korumaya çağırdı. Onun bu çağrısına her yandan olumlu cevaplar geldi. Ayaklanma artık bastırılma yoluna gitmişti. İsyen bölgeleri temizlendikçe, devlet otoritesi yeniden kuruluyordu.¹⁷

Diyarbakır'dan atılan asiler, 25 Mart'ta Silvan'ı işgal etmişler, 26 Mart'ta harekete geçen 3. Ordu birlikleri Varto, Elazığ, Diyarbakır yönünde tenkil hareketine başlamış ve bunun sonucunda Hani, Lice, Silvan, Genç asilerden temizlenmiş, 15 Nisan'da Şeyh Sait ve adamları ele geçirilmişler ve isyan tamamen bastırılmıştır. 20 Nisan'da Başbakan İsmet Paşa'nın Meclisin yakında tatile girecek olması sebebiyle, Meclis Başkanlığına verdiği dört önerge kabul edilmiştir. Bunlar;

-İstiklal Mahkemeleri'nin sürelerinin bitiminden itibaren altı ay daha uzatılması

-Ankara İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam kararlarının Meclis açılıncaya kadar Meclisin onayına gerek kalmadan uygulanması

-Bu bölgedeki Sıkıyönetimin 24 Nisan'dan itibaren altı ay daha uzatılması

-İsyen bölgelerindeki mülki idare teşkilatındaki değişiklik yetkisinin hükümete verilmesiydi.

Bu önerilerin hepsi Meclisçe kabul edilmiş kararlar olup, daha önce alınan önlemlerin devamlılığı ve yeni düzenlemeler getirmesi bakımından sön derece önemliydiler.¹⁸

Şeyh Sait ve adamları 5 Mayıs'ta Diyarbakır'a getirilmişler, Şeyh Sait'in savcılıkça ilk sorgusu 21 Mayıs'ta yapılmış, bunu takiben asiler yüzleştirilmiş ve bu aşama sanıkların birbirlerini suçlaması ile sonuçlanmıştır. 23 Mayısta savcılık sanıkları tutuklu yargılanmak ve suçlarına göre cezalandırılmak üzere İstiklal Mahkemelerine sevk etmiş, sanık sayısının 80'i aştığı ilk duruşma 26 Mayıs'ta Milli Sinema salonunda yapılmış, 28 Haziran'da kararın açıklanmasıyla sona ermiştir.

¹⁵ KINROSS, Atatürk,s.467

¹⁶ Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye., s.54

¹⁷ Komisyon, Atatürk İlkeleri..., s.241

¹⁸ Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye., s.54

Doğu İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait dahil olmak üzere 80 kişiden 49'unu idam cezasına çarptırmış, bunlardan ikisinin cezalarını hapse çevirmiş, geriye kalan 47 kişi 28/29 Haziran gecesi Diyarbakır'da asılmak suretiyle idam olunmuştur. Şeyh Sait bütün bu sorgulama süresince, ayaklanmanın önünde veya arkasında olmadığını, kendini olayın içinde bulduğunu, isyanın önceden planlanmadığını ve Kürtçülük davası gütmeyip din düşüncesiyle yapıldığını ısrarla savunmuştur. Doğu İstiklal Mahkemesi'nin kararında ise din ve şeriat araç yapılarak, bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla isyanın başlatıldığı ve isyan süresince kanlı çatışma ve çarpışmaların meydana geldiği, birçok suçsuz vatandaş, asker ve subayın yaralandığı ya da öldürüldüğü, yağma ya da hırsızlık yapıldığı belirtilmiştir.¹⁹

İsyanın Sonuçları

Yeni Türkiye'nin her tarafında halkın isyana tepkisi düşmanca olmuştu. Yurdun hiçbir yerinde hükümetin çekindiğini söylediği sempati belirtisi görülmedi. Komşu vilayetlerde olsun başka yerlerde olsun, köylüler kendilerini savunmaya hazırlanmışlardı. İstanbul'da öğrencilerle hamallar bu gericilik gösterilerini şiddetle protesto ettiler. İsmet Paşa'nın Meclis'te söylediği gibi "Cumhuriyet çocukları" seferberlik çağrısına gönülden karşılık vermişlerdi. O kadar güçlkle elde edilmiş olan barışı bozmaya yönelen bu girişime kızmışlar, dinin siyasete alet edilmesini içermişlerdi. Atatürk'ün yeni Milli Cephesi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu ilk bunalımı, güven verici bir biçimde önlemiş oluyordu.²⁰ Ayaklanma bastırılıp isyancılar gereken cezalara çarptırılmış dahi olsalar olayın hemen ardından doğuda güvenliğin tam olarak sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Rıza Nur, Şeyh Sait isyanından beri Doğu illerinde Kürt çetelerinin köyleri basıp yolda buldukları memur ve jandarmaları öldürdüğünü, güvenliğin sağlanamadığını söyler. Bütün bunları yapanlar Şeyh Sait isyanından İran, Irak ve Suriye'ye kaçanlardı. Yağma yaptıktan sonra tekrar Türkiye'ye dönüyorlardı.

Fakat yağmacılar bir kenara bırakılacak olursa genel itibariyle "Takriri Sükûn Kanunu" ve "İstikal Mahkemeleri" yoluyla Kürtlerin oldukça sert bir şekilde sindirildiğini söylemek mümkündür.²¹

Suçluların İstiklal Mahkemeleri huzurunda yaptıkları itiraftan kesin olarak anlaşılmıştır ki, Terakkiperver Cumhuriyet fırkasının programında yer alan, dini fikir ve inanışlara hürmet edileceğine ve idarede yerinden yönetim uygulanacağına dair hükümlere dayanarak yaptıkları propagandalar ayaklanmayı tertip edenlerin işine yaradıkları gibi, halka isyan cesaretini de vermiştir. Bu nedenle

¹⁹ Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye., s.55

²⁰ KINROSS, Atatürk,s.470

²¹ N. KOÇ, Şeyh Sait Ayakla..., s.162

Doğu İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendi bölgesi içinde bulunan bütün şubelerinin kapatılmasına karar vermiş, Ankara'daki İstiklal Mahkemesi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adına yapılan propagandalarda dinin ve dince mukaddes olan şeylerin , siyasi emel ve maksatlara alet edildiğini tespit ederek, bu fırkanın durumu ve çalışma tarzı hakkında Hükümetin dikkatini çekmiştir.

Diyarbakır ve Ankara İstiklal Mahkemelerinin kararlarını dikkate alan hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün şube ve merkezlerinin kapatılmasına 3 Haziran 1925'te karar vermiştir.²²

²² Hamza EROĞLU, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1982,s.289

KAYNAKÇA

1. Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, 2012
2. EROĞLU, Hamza, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1982
3. GÜRLEVİK, Selim, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara, 2009
4. KAR, Cihat, 80. Yılında Şeyh Sait Ayaklanması ve Gerçekler (Basılmamış Kitap)
5. KINROSS, Atatürk, Altın Kitapları, İstanbul, 2007
6. KOMİSYON, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara, 2008
7. KOÇ, Nurten Şeyh Sait Ayaklanması, Turkish Studies, 2013
8. TOKER, Metin, Şeyh Sait İsyanı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994